

ÇUVAŞ EDEBİYATINDA FOLKLOR-EDEBİYAT İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: MİHAİL FEDOROV'UN "ARŞURİ" MANZUMESİ VE ARŞURİLER

Dr. Bülent BAYRAM*

Öz

Yüzyıllar boyu sözlü olarak varlığını sürdüren Çuvaş edebiyatının yazılı edebiyata geçiş sürecinde şekil ve muhteva özellikleri bakımından Çuvaş folkloru etkin bir şekilde rol oynamıştır. 19. yüzyılda Avrupa'da görülen folklor-edebiyat ilişkisine benzer bir süreç Çuvaşlar arasında da yaşanmıştır. Sadece millî edebiyat için değil bir yazılı Çuvaş edebiyatı oluşturmak için de en önemli rolü folklor oynamıştır. Çuvaş yazılı edebiyatının ilk şairleri ve yazarları zengin Çuvaş folkloru malzemelerini eserlerinin temelinde yerleştirmiştir. Bu şairlerden biri olan Mihail Fedorov "Arşuri" adlı manzumesinde Çuvaş folklorunun mitolojik varlığı "Arşuri"yi eserine konu eder. Çuvaş folklorunda çok sayıda anlatmada karşımıza çıkan bu mitolojik varlık Çuvaş yazılı edebiyatının ilk eserlerinden biri olan manzumede de yer alır. Çuvaş folklorunda arşuri ile ilgili anlatmalar son dönemlerde yapılan yayınlar dikkate alındığında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksel Çuvaş dinî inanışlarının yakın dönemlere kadar Çuvaşlar arasında etkisini sürdürmüş olması sebebiyle bu anlatmalar Çuvaşlar arasında da etkilerini sürdürmüştür. Çuvaşlar arasında bu derece yaygın olan anlatmalar Fedorov'un eseriyle yazılı edebiyata taşınmıştır. Mihail Fedorov'un bu manzumesine arşuri hakkındaki anlatılarının nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Çuvaş Folkloru, Orman Ruhu, Arşuri, Mihail Fedorov, Folklor-Edebiyat İlişkisi, Çuvaş Edebiyatı.

* Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Abstract**An Example of Folklore-Literature Contacts in Chuvash Literature: Mihail Fedorov's Poem "Arshuri" and Arshuries**

In the transition process of Chuvash written literature, which has carried on literally for ages, Chuvash folklore has played an efficient role in terms of form and theme features. A similar process of relationship between folklore and literature seen in 19th century in Europe, has also been existed among Chuvashes. Folklore has also played the most important role for not only creating national literature, but also comprising written Chuvash literature. The first poets and authors of modern Chuvash literature, have placed the folkloric materials into the base of their literary works. Mihail Fedorov, who is one of these poets, has chosen the theme "Arshuri", the mythological creature of Chuvash folklore, in his poem named as "Arshuri". This demonic creature, which we confront in many narrations of Chuvash folklore, takes part in this poem, which is one of the first written literary works of Chuvash literature. As the publications in the last terms are taken into consideration, the narrations about Arshuri in Chuvash folklore have occupied quite important place. Because the effects of traditional Chuvash religious beliefs have gone on through Chuvashes till the recent terms, these narrations' effects have continued among Chuvashes. The narrations, widespread to this extent through Chuvashes, have been transferred to modern literature by Fedorov's work. In this essay, how the narrations about Arshuri has reflected to Mihail Fedorov's poem will be examined.

Key words: Chuvash Folklore, Spirit of Forest, Arshuri, Mihail Fedorov, Contact of Folklore and Literature, Chuvash Literature.

Giriş:

İdil-Ural bölgesinin Türk boylarından birisi olan Çuvaş Türkleri, edebiyatlarını yüzyıllarca sözlü olarak yaşatmışlardır. 19. yüzyıla gelene kadar bölgedeki Rus ve Hıristiyan olmayan Tatar, Mari, Udmurt, Mordvin, Başkurt, Çuvaş gibi halkların Hıristiyanlaştırılması amacıyla hazırlanan yeni yöntemler, Çuvaşların sözlü geleneğinde yaşayan edebiyatlarının yazılı forma geçişini de beraberinde getirir. Misyonerlik faaliyetlerine yardımcı olması ve propaganda malzemesi olarak kullanılması sebebiyle Çuvaş halk edebiyatı, Çuvaş dini gelenekleri üzerine çalışmalar yapılmasına ve yayımlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, başlangıç dönemlerinde Çuvaş yazılı edebiyatının da temellerini oluşturacak olan folklor malzemelerinin tespitini de sağlayacaktır.

Çuvaş halk edebiyatı konusunda başlayan bu hareketlenmelerin ardından 1860'larda yapılan kültür ve eğitim alanındaki reformlar (ana dilde öğretim, öğretmen okullarının kurulması vb.) Çuvaşların milli uyanışının ve orijinal bir yazılı edebiyatın önünü açmıştır. İ. Ya. Yakovlev, aynı

dönemde İdil-Ural bölgesinin diğer halkları arasında da benzer vazifeleri üstlenen şahsiyetlerden birisi olarak Çuvaşlar arasındaki bu aydınlanma hareketinin en etkili öncüsü olmuştur. Henüz lise öğrenimi sırasında Çuvaşların sorunlarıyla ilgilenmeye başlayan Yakovlev, Çuvaşların sosyal şartlarının az gelişmişlikten kaynaklanan durgunluğunu, onların entelektüel ve kültürel seviyelerini artırarak geliştirmek ister. Bu anlamda en önemli faaliyetlerinden birisi olarak Çuvaşçanın ilk alfabesini Kiril alfabesi temelinde hazırlar. Yazı dilini ise Çuvaşçanın Anatri (Aşağı) ağzı üzerine temellendirir. Yakovlev, 1924'e kadar müdürlüğünü yaptığı Simbirsk'teki öğretmen okulunda, yayımlanan erken dönem dinî çalışmalarından sonra İncil'in, L.N. Tolstoy'un kitaplarının, Puşkin'in, Nekrasov'un, Aksakov'un, Koltsov'un ve Uşinski'nin çalışmalarının Çuvaşça çevirilerini yayımlar. Bu tercüme faaliyetleri Çuvaş yazılı edebiyatının oluşumunda model olarak alınan birçok eserin Çuvaşça yayımlanmasını sağlamıştır. Bu tercüme faaliyetlerinden sonra da Çuvaş şairlerinin eserlerini ihtiva eden ilk antoloji 1908 yılında yayımlanır.¹

Çuvaşlar arasındaki bu folklordan edebiyata doğru gelişen geçiş sürecini 19. yüzyıl Avrupa'sındaki folklor edebiyat ilişkilerine benzetmek mümkündür. Avrupa'dan farklı olarak Çuvaş yazılı edebiyatının gelişimi, Çuvaşları kültürel ve siyasi anlamda kontrol altında tutan Rusların aracılığıyla gerçekleşmiştir. Hâkim unsur bizzat kendi eliyle bu süreci başlatan etkin unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda 19. yüzyılda gelişen bu Çuvaş aydınlanmasını Avrupa'daki gelişmelerden farklı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Başlangıcı ne şekilde olursa olsun bu süreç Çuvaşlar arasında da etkili olmuştur. Bir yandan Çuvaş kimliğinin yerleşmesini bir yanda da Çuvaş yazı dilinin gelişimini sağlamıştır. Bölgenin diğer halklarından bağımsız bir millî edebiyatın oluşumunun önünü açsa da bu süreç uzun vadede Çuvaşları bölgedeki diğer halklardan ayırıp hâkim unsurla bütünleştiren bir sonucu karşımıza çıkarmıştır.

Makalemizin konusunu teşkil eden "Arşuri" (Арçурй/Arşuri) manzumesi de kısaca değindiğimiz Çuvaş yazılı edebiyatının kuruluş sürecinin ilk özgün edebiyat antolojisi olan ve 1908 yılında Simbir'de yayımlanan "Skazki i Predaniya Çuvaş-Çıvaş Hallapşem" (Çuvaş Masalları ve Hikâyeleri) adlı çalışmada yayımlanmıştır. Mihail Fedorov'un bu manzumesi Konstantin İvanov'un "İki Hır" (İki Kız), "Tilih Arım" (Dul Kadın), "Timır Tila" (Demir Tilki); "Narspi"; N. Vasilyev'in "İslî Suyeşşi" (Akıllıca Kandırtıyorlar), "Hitre Çikeş" (Güzel Kırlangıç), "Hunar Şutti" (Fener Işığı), "Yantrak Yantravi", "Viri Şilen" (Ejderha) adlı manzumeleriyle birlikte yayımlanmıştır.²

¹ László Zahemszky, "Folklore in Early Chuvash Poetry", (İlk Dönem Çuvaş Şiirinde Folklor), *Neohelicon-Acta Comporationis Litterarum Universarum*, s. 269-191, 6/1:1968.

² *Skazki i Predaniya Çuvaş-Çıvaş Hallapşem (Çuvaş Masalları ve Hikâyeleri)*, Simbir 1908. Arşuri manzumesi Çuvaş edebiyatının bu ilk antolojisininin 112-114 sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Eserin, içindeki manzumeler telif eserler olsa da Çuvaş masal ve hikâyeleri şeklinde adlandırılması eserlerde halk edebiyatı ve yazılı edebiyatın henüz iç içe olduğunu göstermektedir. Bu manzumeler özellikle de “Narspi”³ üzerine folklor-edebiyat ilişkisi bağlamında çok söz söylenmişse de çalışmaların gözden geçirilerek incelenmesini gerektirecek boşluklar da halen mevcuttur.

Makalede amaç, halk anlatılarında çok sayıda varyantı mevcut olan ve bölgenin diğer Türk ve hatta Fin-Ugor halklarının geleneksel inançları içerisinde önemli bir yer tutan arşuri anlatmalarının Fedorov tarafından esere nasıl yansıtıldığı konusunu açığa kavuşturaktır. Makale, Fedorov’un eserine de etki ettiğini düşündüğümüz kısa bir hayat hikâyesi, Arşuri manzumesi, Çuvaş folklorunda arşuri anlatmaları ve Arşuri manzumesi şeklinde sıralanan bölümlerden oluşacaktır.⁴

Mihail Fedoroviç Fedorov (Hivetir Mihail)

Fedorov, Çuvaş edebiyatı tarihine Çuvaş dilindeki tümüyle orijinal ilk eser olan Arşuri manzumesinin şairi olarak girmiştir. Sovyet devrimine kadar ki dönemde edebî dilin öncülerinden biri ve Çuvaş yazılı edebiyatında realistik yönelişin kurucularından birisi olarak karşımıza çıkar.⁵

Fedorov’un hayat hikâyesi Çuvaş yazılı edebiyatının diğer kurucularının hayatıyla benzerdir. Arşuri manzumesini kaleme alan Fedorov 17 Kasım 1848’de o dönem Kazan bölgesine günümüzde ise Çuvaş Cumhuriyeti’ne bağlı olan Sintirvarri ilçesinin Hurapha köyünde, köylü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Onun doğduğu köy oldukça fakir ve tamamen okuma yazma bilmeyenlerin yaşadığı bir yerleşim merkezidir. Fedorov (Hivetir Mihail), 1864 yılında on altı yaşındaki kardeşinin yerine okula başlar. Okulda onun yetenekleri ve yaratıcılığı, öğretmeni V. İslentyev’in ders verdiği yıllarda (1866-1869) ortaya çıkar. Onun eğitim-öğretime başladığı dönem, Çuvaşlar arasında okulun öneminin arttığı bir dönemdir. Çuvaşçanın hayattaki işlevleri gittikçe artmaktadır. N.İ. Zolotnitkiy’in kitapları, kiliselerde okunan Çuvaşça dualar onun düşüncelerindeki etnik şuuru dönüştürmeye ve değiştirmeye başlamıştır. Öğretmeni İslentyev, Uşinsk’in “Ana Sözü” adlı eserinin Çuvaşçaya tercüme işini ye-

³ Bu antolojide yayımlanan eserler arasındaki “Narspi” Türkiye’de de dikkat çeken bir eser olmuştur. Dursun Yıldırım, “Çuvaşlı Şâir İvanov ve ‘Narspi’si”, *Türk Kültürü*, XIX, S. 220, s. 331-335, 1982; Dursun Yıldırım, “Çuvaşlı Şâir İvanov ve ‘Narspi’si”, *Türk Bitiği*, Akçağ Yay., s. 259-263, 1998; Emine Yılmaz, *Narspi Çuvaşça Bir Aşa Öyküsü*, TDK Yay., Ankara, 2006; Bülent Bayram, “Konstantin İvanov’un ‘Narspi’ Manzumesinde Geleneksel Çuvaş İnançları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 63-84, 2011.

⁴ Manzumenin tam bir transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı makalenin hacmini büyüteceğinden dolayı verilememiştir. Ancak, Arşuri manzumesinin bir bölümü Türkiye’de daha önce Yuhma Mişsi-Metin Yılmaz tarafından, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Çuvaş Edebiyatı*, C. 26, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2003, s. 251-252’de yayımlanmıştır. Şairin çok kısa bir biyografisi de mevcuttur. Ancak manzumenin tamamı bu antolojide yoktur. Yayımlanan bölümlerde eksiklikler mevcuttur.

⁵ M. Sirotkin, *Oçerki Dorevoljutsionnoy Çuvaşskoy Literaturı*, ÇKİ, s. 66, Çeboksarı, 1967.

tenekli öğrencileri arasında gördüğü P. Vasilyev ve Fedorov'a verir. Bu durum Fedorov'un düşüncelerinin gelişmesine ve zenginleşmesine önemli katkı yapacaktır. Fedorov 1869 yılında Samara'daki öğretmenler seminerinde dersler alır ve köy okullarında öğretmenlik yapmak ister. Bu seminerin ardından 15 Eylül 1873 tarihinden itibaren Sinerpuş'taki iki bölümlü okulda çalışmaya başlar. Burada Rus ve Çuvaş çocuklarına birlikte ders verir. Buradaki çalışmaları sırasında edindiği tecrübe onu N.İ. Zolotnitskiy ve V.K. Magnitskiy'e yakınlaştırır. 1878 yılının ocak ayından başlayarak M. Fedotov, Kazan'daki Öğretmen Enstitüsü'nde misafir öğrenci olarak ders alır ve şehir okullarında çalışmasına müsaade eden belgeyi bu dersler sonunda edinir. Çeboksarı şehrinde çalışmaya başladığında dönemin müfettişi Kazarinov ve bazı idarecileri ile sorunlar yaşayan Fedorov çalışma hayatında pek çok sıkıntı ile de karşılaşır. Müfettiş Kazarinov 1886 yılında sonra müfettişlik görevinden ayrılır ve 1891 yılında Fedorov, Yoşkarola'ya gönderilir. Fedorov 04 Mayıs 1891'de ölene kadar da burada çalışır.⁶

Fedorov, Çuvaş tarihinde yazılı edebiyatın ve ana dilde eğitimin temellerinin atıldığı, Hıristiyanlık propagandasının yaygınlaştığı; bir yandan ana dilde eğitim yapılmaya başlanırken diğer yandan Rus ve Hıristiyan kültürü ile ilişkilerin geleneksel Çuvaş kültürünün aleyhine geliştiği bir dönemde yaşamış ve çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde Çuvaş toplumunun hayatında önemli bir yer edinmeye başlayan okullarda çalışan öğretmenler ve yazarları, toplum içerisindeki işlevleri bakımından birbirlerinden tam olarak ayırmak mümkün değildi. Çuvaş Öğretmen Okulu'nda eğitimini alan neredeyse bütün öğretmenler aynı zamanda Çuvaş yazılı edebiyatının da ilk şairleri ve yazarları durumundaydı. Her Çuvaş öğretmeni, milletin hayatı hakkında yazmak istiyordu. Fedorov'un da bu çalışmaların ve genel havanın dışında bulunması mümkün değildi. O da 1870'li yıllardan itibaren Çuvaş hikâyelerini derler, otobiyografik denemeler kaleme alır. Bu çalışmalarıyla İslentyev ve Magnitskiy'e yaklaşmaktadır.⁷

Fedorov'un öğretmenleri, Çuvaş yazılı edebiyatının kurulmasının gerektiğini düşünürler ve bu konuda da kendi öğrencilerini teşvik ederler. Bu dönemin şair ve yazarları için Rus edebiyatı doğrudan iletişim kurabildikleri bir modern edebiyat modeli olarak kabul edilmiştir. Çuvaşların folkloru ve özellikle de halk edebiyatı da şekil, konu ve üslup bakımından en zengin kaynak durumundaydı. Çuvaş edebiyatının kurucuları olan diğer sanatçılar gibi Fedorov da folklorun derin tesirleri altındadır.

⁶ Fedorov'un hayat hikâyesi ve faaliyetleri Sirotkin'in eserinde ayrıntılı tasvirlerle verilmektedir (s. 66-98). Ancak onun hayat hikâyesinin bütün ayrıntılarını burada vermek mümkün değildir. V. Rodionov da onun hayat hikâyesini ve faaliyetlerini *Çuvaş Literatürü XVIII-XIX. İmirsem*, ÇKI, Çeboksarı 2006'da 318-356'da ayrıntılı olarak verir.

⁷ V. Rodionov, *a.g.e.*, s. 321.

Çünkü bir milli edebiyat kurmanın yolu şekil, içerik ve dil özellikleri bakımından mümkün olduğunca halk kültüründen yararlanmaktan geçmektedir.

Fedorov'un çalışmalarından sadece iki tanesi yakın zamanlara kadar bilinmekteydi. Bunlardan ilki makalenin de konusu olan "Arşuri" manzumesi ve diğeri de "Predaniya Çuvaş Biçurinskogo prihoda Çeboksarskogo uezda i sposobi leçeniya u nih bolezney" (Çeboksarı Bölgesi Biçurin İdaresi Çuvaşlarının Efsaneleri ve Onların Hastalıkları Tedavi Yöntemleri) adlı çalışmalarıdır. Ancak yakın dönemlerde bulunan bazı çalışmaları da araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. G. Yumart, şairin V.K. Magnitskiy'e gönderdiği arşuri anlatmasını bulur. Rodionov "Fedorov" imzalı bir dördlük tespit eder. Yine 1892 yılında Kazan'da yayımlanan "Privoljskiye goroda i seleniya v Kazanskoy gubernii" (Kazan Bölgesinde İdil Çevresi Şehirleri ve Köyleri) adlı kitapta Fedorov tarafından yazılmış bölümler de tespit edilmiştir.⁸

Arşuri Manzumesi

Arşuri manzumesi, 1908 yılında yayımlanan metin esas alındığında 173 dizeden oluşmaktadır. Manzumenin tamamında olmasa da genelde hece ölçüsünün 7'li kalıbına uygunluk söz konusudur. Yedili hece ölçüsünün Türk halk şiirinin en yaygın ölçülerinden olduğu bilinmektedir. Hece ölçüsü yanında Fedorov'un ahenk unsurları bakımından da halk şiirinin araçlarını çok zengin bir şekilde kullandığı görülmektedir. Mısra başı ses ve kelime tekrarları, asonanslar ve aliterasyonlar, halk şiirinin kafiye unsurları Fedorov'un eserinde baskın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Manzume, 1908 yılında yayımlanmışsa da, Fedorov'un 1904 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında şairin eseri kaleme alış tarihiyle yayımlanma tarihi arasında uzun bir sürenin geçtiği görülecektir. Eserin basıldığı 1908 yılına kadar özellikle redaksiyondan geçerken bazı değişikliklere uğradığı araştırmalarda ispatlanmıştır. Manzumeyi çok yönlü olarak inceleyen Rodionov, eserin el yazması şeklinde on kadar metnini gördüğünü söyler. Bu metinlerin sekiz tanesini de Anonim, A. Vasilyev, D. Filimonov, F. Nikolayev, M. Makarov, Ya. Turhan ve A. Şornikov yazmaları şeklinde adlandıran Rodionov'un tespitlerinden anlaşıldığı kadarıyla metin üzerinde çok sayıda değişiklik söz konusudur. Hatta yazılı edebiyat ürünü olmaktan çok neredeyse halk edebiyatı metnilerindeki gibi bir varyantlaşmaya doğru gittiğini söylemek de mümkündür. Bu anlamda 1908 yılında yayımlanan metnin şairin orijinal metni olduğunu söylemek mümkün değildir.⁹

⁸ V. Rodionov, *a.g.e.*, s. 319-320.

⁹ V. Rodionov, *a.g.e.*, s. 319-320, 327-333; M. Sirotkin, *a.g.e.*, s. 85-86.

Elde çok sayıda birbirinden farklı metinlerin bulunmasıyla birlikte, manzumenin şairin ölümünden sonra yayımlanmış olması sebebiyle ortaya çıkan bir diğer önemli sorun da manzumenin hangi tarihte kaleme alındığıdır. Bu konuyu derinlemesine ele alan Rodionov, öncelikle bir edebî eserin basıldığı değil de yazıldığı dönemin izlerini taşıdığını belirtir. Ona göre manzume, 19. yüzyılın son çeyreğindeki Çuvaş toplumsal yapısının izlerini taşımaktadır. Manzumenin yazılışı ile ilgili olarak ilk tarihi veren D. Filimonov'dur. Önce eserin 19. yüzyılın 1880'li yıllarında kaleme alındığını bildiren Filimonov, daha sonraki tespitinde kesin tarih olarak 1884'ü işaret eder. G. Komissarov'un eserin 1879 yılında yazıldığı fikrine daha sonra M. Sirotkin de katılır. Ancak bu son tarihi destekleyen hiçbir kanıt mevcut değildir. Rodionov, Filimonov'un eserin yazılış tarihi olarak gösterdiği 1884'ü daha inandırıcı bulur. Ona göre Sirotkin de büyük bir ihtimalle Filimonov'un bu notlarını görmediği için değil de eserin yazılış tarihini 5 yıl daha geriye almak için 1879 tarihini belirlemiştir.¹⁰

Manzume, şekil ve içerik özellikleri bakımından Çuvaş folkloruyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu anlamda genel olarak folklorla ilişkisinden bahsedilmek istendiğinde kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak onun folklorla olan ilişkisinin ana hatları Rodionov tarafından çizilmiştir. O, manzumenin konusu, üslubu, tür özellikleri, halk edebiyatının küçük ve büyük bütün türleriyle ilişkileri, halk kültürünün manzume yansıması, dil özellikleri, şahıs ve yer adları gibi birçok konusuna dikkat çekmiştir. Onun dikkat çektiği her bir konu daha da ayrıntılı bir şekilde ele alınması gereken sorunlar olarak araştırmacıların karşısında durmaktadır.

Tür özellikleri bakımından poem, poema, sivilli kalav (şiirli hikâye), ballada şeklinde değerlendirilen manzume, genel olarak araştırmacılar tarafından liro-epik türler içerisine sokulmuştur. Manzume konu bakımından olağanüstü masallara benzemektedir. Konusu ve anlatıcısı bakımından gerçekten masalların nazma çekilmiş bir şekli demek de mümkündür. Halk edebiyatının neredeyse tahkiyeli bütün eserleriyle stil bakımından bir benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda şairin de kendi eserine poema demesi manzumenin türü konusundaki tartışmalar için önemlidir.¹¹

Arşuri manzumesinin tam metnini vermek mümkün olmadığı için kısa manzumenin kısa bir özetini verebiliriz:

*"Hivetir adlı bir köylü güneş batınca heybesine ekmeğini koyup atını
eyerleyip ormana kuru dallar toplamaya gider. Yaşlı Miguli ise dua*

¹⁰ Sirotkin, *a.g.e.*, s. 72; Rodionov, *a.g.e.*, s. 323; Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü Bilim Arşivi, I, No: 605, s. 1; Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü Bilim Arşivi, 72 upr., s. 115.

¹¹ M. Sirotkin, *a.g.e.*, s. 85-88; Rodionov, *a.g.e.*, s. 326.

etmek için İşkel'e gideceği bahanesiyle onu yalnız bırakır. Gün batımına doğru kara bulutlar dolaşmaya, at homurdanmaya, güzel hava bozulmaya başlar ki bu yavaş yavaş arşurilerin mekânına yaklaştığını gösterir gibidir. Hivetir, atını korkutan bu rahatsız ortama sebep olanın ne olduğunu anlayamaz. Zaten o kadar karanlıktır ki göz gözü görmez. Sanki birileri ıslık çalıyor, fısır fısır bir şeyler anlatıyor. Hortum gibi dönüp kuş kirazını kırarak, yaşlı bir aksakallı gibi pörtlek gözlü, keçi gibi boynuzlu birisi çıkverir. Kudurmuş it gibi dalar, ürer, tükürür, ezer, gıdıklayarak öldürür, at koşar biner. Hivetir bu varlığın korkusundan ölümü hatırlar. Normal bir ölümle ölmek ve Tanrının onu affetmesi için ona yalvarır. Değirmen yanına geldiğinde arşuri esir askere, Visner kırında ölü kadına döner daha sonra bahar koyununa ve köpek yavrusuna da döner. Değirmen yanına gelince de değirmen altına giriverir. Hivetir burayı geçtikten sonra her şey normale dönmeye başlar. İtelmes'ten geçtikten sonra hava güzelleşir, orman güzelleşir. Manzumenin bundan sonraki kısmında arşurilerin nasıl ortaya çıktığını veren bölüm gelir. Bu arşuri Entri adlı kişinin ölüsünden ortaya çıkmıştır.”

Fedorov'un manzumesine konu olan arşuri adlı orman ruhunun Çuvaş halk edebiyatında, hakkında en çok anlatı mevcut olan varlıklardan birisi olduğunu da belirtmek gerekir. Çuvaşların geleneksel dinî inanışları içerisinde önemli bir yer tutan arşuriler hakkında Çuvaş folklor araştırmaları tarihinde çok sayıda metin yayını yapılmıştır. Fedorov'un manzumesi folklorla ilişkileri bakımından ele alınırken arşurinin halk anlatılarındaki genel özellikleri, arşuri anlatmalarındaki konular birbirine paralel bir şekilde karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Çuvaş Folklorunda Arşuri Anlatmaları ve Arşuri Manzumesi

Çuvaşlar, geleneksel dinî inanışlarını yakın dönemlere kadar muhafaza ettikleri için bu inançtan kaynaklanan çok sayıda olağanüstü varlıkla ilgili anlatmaları ihtiva eden halk anlatılarını da günümüze kadar taşımışlardır. Halen eski dinî inanışlarını muhafaza eden Çuvaşların yaşıyor olması; Hıristiyanlığın halk içerisine yeteri kadar nüfuz edememiş olması sebebiyle bu anlatmaların bir bölümü halen sözlü gelenekte yaşamaya devam etmektedir. Çuvaş geleneksel dinî inanışlarının olağanüstü varlıklarından birisi olan ve orman devi olarak adlandırabileceğimiz arşuri de bu olağanüstü varlıklardandır.

Arşuri kelimesi “ar” (erkek) ve “şuri” (yarım) sözlerinin birleşmesiyle oluşmuş şeklinde açıklanmaktadır. Çuvaşlar arasında arşuri olarak adlandırılan bu mitolojik varlığın diğer Türk boyları arasında da benzerleri vardır. Başkurtların “yarımtık”, Tatarların “şürelî”, Kazakların “kuldır-gış”, Türkistanlıların “gulyabani” ve birçok Türk boyu arasında yaygın

olan "al", "albasti" ya da "al karısı"nın özellikleri arşurinin özellikleri ile paralellik göstermektedir.¹²

Çuvaş folklorunda arşuri hakkındaki mevcut metinler yakın dönemlerde yayımlanan "Çuvaş Halih Pultaruliĥ Mifsem-Legendisem, Halapsem" (Çuvaş Halk Yaraticılığı Mitler-Efsaneler-Hikayeler)¹³ adlı halk edebiyatı cildinde yayımlanan arşuri anlatmalarının günümüze kadar bu konuda derlenmiş malzemeleri bir araya getiren en kapsamlı çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle burada yer alan anlatmalardan yola çıkarak arşuri ile ilgili tespitler Çuvaşların bu konudaki tasavvurlarının tamamını vermektedir. Adı geçen kitapta arşuri hakkında 144 anlatma yer almaktadır. Bu anlatmalarda arşurilerin ortaya çıkışı, fiziki özellikleri, insanlarla ve hayvanlarla olan ilişkileri başta olmak üzere pek çok konuda bilgi bulunmaktadır. Halk anlatılarındaki arşuri ile Fedorov'un Arşuri manzumesine yansımalarını net bir şekilde ortaya koyabilmek için bir tasnif yapma zorunluluğu vardır. Bu nedenle bu zengin malzeme yığını arşuri hakkındaki verdikleri bilgiler bakımından beş ana grupta toplamak mümkündür. Aynı zamanda bu mitolojik varlıkla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde anlatmaların özellikle bu beş konu üzerinde yoğunlaştığını görmek mümkündür. Fedorov'un manzumesinde de bu temel konuların tespiti çalışmamızı daha sitemli hale getirecektir. Bu konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Arşurilerin ortaya çıkışı,
2. Arşurilerin özellikleri,
3. Arşurilerin yaşadığı yerler,
4. Arşurilerin insanlarla ilişkileri,
5. Arşurilerden kurtulma yolları.

1. Arşurilerin ortaya çıkışı: Arşurilerin oluşumu hakkında çok sayıda inanış kaydedilmiştir. Bunlar çok çeşitlilik göstermektedir. Arşurilerin oluşumu ile ilgili bu inançları A.K. Salmin kendi arasında da iki gruba ayırmaktadır. Ona göre arşuri insan kaynaklı ve gök kaynaklı olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. İnsan kaynaklı oluşumlarda dik-kati çeken husus bunun neredeyse tamamının ölü ve ölümle ilgili olmasıdır. Yaşlı kadınların, evlenenmiş kızların, gayri meşru doğan çocukla-

¹² Durmuş Arık, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, s. 73, Ankara, 2005. Burada şu hususu da belirtmekte fayda vardır. Çuvaşların yüzyıllardır iç içe yaşadıkları Tatarlar arasındaki Şürelî hakkındaki anlatmalar arşuri ile tam bir benzerlik taşımaktadır. Bu konuda birçok Tatar ve Çuvaş anlatmasının bire bir aynı oluşu dikkat çekmektedir. Yine Tatar şairi Abdullah Tukay'ın *Şürelî* manzumesi de Fedorov'un manzumesi aynı dönemde yazılmış birbirine paralel eserlerdir. Bu konuda 2011 sonunda Ankara'da sunduğumuz "Folklor-Edebiyat İlişkileri Bağlamında Abdullah Tukay'ın 'Şürelî' ve Mihail Fedorov'un 'Arşuri' Manzumeleri" adlı tebliğde eserler arasındaki benzerliklere kısaca temas edilmiştir. Tatar halk anlatılarında "Şürelî" hakkında verilen şu bilgiler onların Arşuri ile aynı mitolojik varlık olduğunu bir göstergesidir. (Tatar Mif. 1996:149).

¹³ E.S. Sidorova, *Çuvaş Halih Pultaruliĥ. Mifsem, Legendisem, Halapsem*, s. 277, Çeboksarı, 2004.

rın, sağlığında insanlara zulmedenlerin, kötü bir şekilde ölenlerin, intihar edenlerin ölüsünden; gayri meşru olan bir çocuğun düşürülmesinden, tam olarak toprak altına defnedilmeyen ya da duasız bir şekilde defnedilen ölülerden, toprak üzerinde kalan insan kemiklerinden, ölüm zamanı gelmeden ölenlerden arşuriler meydana gelebilmektedir. Bu tür anlatılar gök kaynaklı anlatılardan çok daha fazladır. İkinci gruba giren gök kaynaklı ortaya çıkışta ise Salmin'e göre Hıristiyanlığın etkisi görülmektedir. Gökyüzünde Tanrı katında ona hizmet eden çok sayıda yardımcı bulunmaktadır. Ancak onlar Tanrı'ya olan bu yakınlıklarını kötüye kullanmak isteyince Tanrı onları cezalandırır ve gökten kovar. Onlar farklı yerlere düşerler. Ormanlara düşenler ise arşurilere dönüşür. Arşuriyi öldürmek ise bir çare değildir, çünkü onun kanının her damlasında yeni arşuriler ortaya çıkabilmektedir.¹⁴

Arşuri ile ilgili anlatılardan tespit edilen bu sebepler göstermektedir ki, onlar olağan dışı bazı durumlar ve özellikle de toplumun kabullenmeyeceği bazı durumlar neticesinde ortaya çıkmaktadırlar. Ancak anlatımların ve inançların büyük çoğunluğunda arşurilerin ölü ve ölümlerle ilgili olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Fedorov'un manzumesinde ise son bölümlerde arşurilerin ortaya çıkışı ve bununla ilgili inançlar açık bir şekilde sunulmaktadır. Aslında şiirin manzumenin baş kısmında yer alan atasözü de arşurilerin ortaya çıkışı ile ilişkilendirebilecek bir anlam taşımaktadır:

Tuhman şın tuhsan	Çıkmayan insan çıkınca
Tıman tuhat tet.	Sis çıkarmış derler. ¹⁵

Tuhman şın bir anlamda talihsiz, bahtsız kişi anlamlarına gelmektedir. Arşurilerin ortaya çıkışı ile ilgili inançlardan onların talihsiz, bahtsız kişilerin ölümlerinden ortaya çıktıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Manzumenin tespit ettiğimiz diğer bölümlerinde ise arşurinin ortaya çıkışını halk anlatılarındaki yaygın görüşlere uygun ve açık bir şekilde işlenmiştir. Şair, onların neden ortaya çıktıklarını sorar ve cevabını da hemen ardından verir:

Mınten pulnı arşuri.	Neyden oldu ki arşuri
Yal hışınçı-şırmari?	Köy kıyısındaki ırmakta?
Asattasem astıvaşşı:	Asattesem hatırlıyorlar:
Arşıntanah pulnı tet,	Erkekten oldu derler,
Entri yatlı şıntan tet.	Entri adlı insandan.
Yakur piççe şulpala	Yakur amca yoldan
Puşkırt laşi külnı te,	Başkurt atını koştı da,

¹⁴ A.K. Salmin, *Sistema Religii Çuvaşey*, Nauka, s. 478, Sankt Peterburg, 2007; bu konuyla ilgili olarak Türkçe kaynak için bk. Durmuş Arık, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁵ *Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapışem*, s. 112.

Te şurkunne, te şula, Yartlattarsa çuptarnī. Kaş pulttipe sikkipe İraş pussi hırripe Şavra şil pek pınī çuh, Pır ıstarik vırmanta Çlīm çirtme tapratnī; Kuş vitıreh mar pirki Pıran uta kurmasır Yıtı vilımıpe vilnī tet,	İlkbaharda, yazda, Homurdatıp koşturdu. Gecenin ilerlemesiyle Çavdar tarlası kıyısından Kasırga gibi giderken, Bir ihtiyar ormanda Sigara yakmak istedi; Gözü keskin olmadığından Giden atı göremeden İt gibi ölüverdi. ¹⁶

Halk anlatılarına uygun olarak arşuri, Entri adlı bir erkekten olmuştur. Ormanda meydana gelen vakalarının ardından arşuriler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında talihsiz ölümler neticesinde de arşuriler meydana gelebilmektedir. Şairin ifadesiyle "it gibi" ölüveren ihtiyarın ölüsünden arşuri ortaya çıkmıştır. Bu olayların geçtiği yer "orman", zaman "gece", ölenin cinsiyeti "erkek", ölüm şekli "talihsiz" arşurinin oluşması için gerekli olan bütün unsurları bünyesinde toplamaktadır.

Manzumenin kahramanın ölümü ilgili duygularını dile getirdiği dizeleri de arşurilerin ortaya çıkışı ile ilişkilendirmek mümkündür. Geceleyin ormanda yaşadıklarından korkan kahraman ölümü hakkında düşünmeye başlar.

Ah, Turı şırlah, Turı an pırah! Hu etemne Hu uprah! Pire pıhan Pihampar. Hu yıttuna hıvah çar! Şultah viles pulı-i-ha. Kile şitse tıras-çı, İrı vilımpe viles-çı; Yüteççeneh purınas-çı, Tüşek şınçe viles-çı. İrı vilımpe vilsessın, Kuşak şuri mart tese, Hullen hullen yerıpe Avalhi şinsen yılıpe, Tırpeylese pıtarış.	Ah, Tanrım affet, Tanrım bırakma! Bu adamı sen koru! Bize bakan Pihampar. ¹⁷ Kendi köpeğini durdur! Yolda ölmek mi var? Eve dönseydim, İyi ölümle ölseydim; Halden düşene dek yaşasaydım Döşek üstünde ölseydim. İyi ölümle ölünce, Kedi yavrusu değil diyerek, Yavaş yavaş sakince Eski insanların geleneğiyle, Düzgünce gömerler. ¹⁸

Bu dizelerde kahraman aslında ölümden korkmamaktadır. Onun bu dizelerde Tanrı'dan af dileyişi geleneksel Çuvaş dini inanışlarının duala-

¹⁶ Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapışem, s. 114.

¹⁷ Geleneksel Çuvaş dini inancında yeni doğan çocuklara akıl, iyi ruh, enerji veren aynı zamanda da kurtların sahibi olan bir varlıktır. İnsanların yanından hayvanları da kurtlardan ve diğer vahşi hayvanlardan korumaktadır.

¹⁸ Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapışem, s. 113.

rında sık sık karşılaşılan bir af dileme tarzıdır. Bunun yanında yine geleneksel Çuvaş dinî inanışlarının varlıklarından biri olan “*pihampar*”a sesleniş ve ondan köpeklerini (kurt *pihampar*ın köpeği olarak kabul edilir) durdurmasının istenmesi geleneksel dinî inanışlara bağlılığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunlar da göz önünde bulundurulduğunda kahramanı korkutan, ölüm değil de kötü bir şekilde ölme, vakti gelmeden ölme ve de eski geleneklere uygun bir defin töreninin gerçekleştirilmemesi korkusudur. Çünkü bu bahsedilen durumlar geleneksel Çuvaş toplumunda arşuriye dönüşme sebebidir. Çünkü kötü bir şekilde ölenler, zamansız ve talihsizce ölenler ve geleneklerin istediği şekilde defnedilmeyen yani duasız, yarım defnedilen kişilerin ölümleri arşuriye dönüşebilmektedir. Halk anlatılarında da sık sık karşımıza çıkan zamansız ölüm ya da vakti gelmeden gerçekleşen ölüm ifadeleri de Fedorov’un dizelerinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Kahramanın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere vakitli, zamanı gelmiş ölüm insanın yaşlandıktan sonra ölümüyle bir tutulmaktadır.

2. Arşurilerin özellikleri: Arşuriler konusunda çok sayıda araştırmacı fikir beyan etmişse de Çuvaşların geleneksel dinî inanışlarını uzun süreli bir alan araştırmacı neticesinde elde ettiği malzemelerle net bir şekilde ortaya koyan Macar bilim adamı Gy. Mészáros, onun bütün genel özelliklerini tespit etmiştir. Ona göre arşuri vücudu kılla kaplı ve sadece cinsel organı açıkta olan çıplak kadın şeklinde düşünülür. Aşağı doğru sarkan büyük göğüslere sahiptir ve yürürken göğüslerini omzunun üzerine koyar. Bu varlıklar ormanda insanlara cinsel organlarını gösterip gülerler ve onları yanlarına çağırırlar. Onlar özellikle köpekten ve kazandaki vişne sesinden çok korkmaktadır.¹⁹

Te arşuri, te şuyttan,	Arşuri mi şeytan mı,
Te ır-usal, te vîr-hurah,	Usal ²⁰ mı yoksa haydut mu,
Te şul-mayak, tem amak?	Yol kazığı ya da hastalık mı?
Çun şiklenet iş vîrkît,	Can çekiliyor iç bulanıyor,
Puş tüpînçen sîrim tuhat.	Baş tepesinden duman çıkar.
Şîvik! Şîhîrat şın pekeh,	Şşşş! Islık çalar insan gibi,
Mîkîl-mîkîl yumahlat,	Fısırsırsı anlatıyor,
Şîtir-şatîr tutarat;	Çıtır çıtır doğruyor,
Put uhmahhi tapranat,	Ahmak kımıldıyor,
Yumah yarat, yuptarat,	Masal anlatıp duruyor,
Yîniş şulpa çuptarat,	Yanlış yoldan götürüyor,
Çike tîrişşî larttarat.	Ve de onu aldatıyor.

¹⁹ Gy. Mészáros, *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ósvallás emlékei (Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları)*, Budapest, 1909.

²⁰ Geleneksel Çuvaş dini inançlarında kötü ruhlardan birisi. Onların ortaya çıkışları da arşurilere benzemektedir. Farklı şekillere girebilmektedir.

Akî İntî, pîh İntî:	İşte şimdi bak şimdi:
Şavra şil pek şavrınsa,	Kasırga gibi dönerek,
Şimirtsene şimirse.	Kuz kirazını kırarak.
Sikri tuhri şırmaran,	Sekip çıktı ırmaktan,
Pikke huşri şurmaran.	Yayı kırıldı ortadan.
Vat şın pekeh şur suhallî,	Yaşlı adam gibi aksakallı,
Kaçaka pek miyrakalî,	Keçi gibi boynuzlu,
Uri virim, kuşî çarmak.	Ayağı uzun, gözü pörtlek.
Urhas-Kuşak virmanınçe	Urhas-Kuşak ormanında
Urlî-pirlî utkalat,	Oraya buraya gidiyor,
Urnî yiti pek tulaşat.	Kudurmuş it gibi dalaşıyor,
Vîret, surat, pustumîrat,	Ürüyor, tükürüyor, eziyor,
Kitîklasa vîleret.	Gıdıklayıp öldürüyor.
Laşa külse larat te,	Ata koşup biniyor da,
Tutar yamşık pulat te.	Tatar arabacı da oluyor.
Şir şimirse çuptarat,	Yeri dağıtıp koşturuyor,
Şir çitretse kişkirat...	Yeri titretip bağıyor... ²¹

Manzumenin yukarıdaki parçasında arşurinin birçok özelliği sıralanmaktadır: Çok hızlı hareket edebilir, fısıldayarak, mırıldanarak konuşur, yaşlı bir adam gibidir, keçi gibi boynuzludur, ayağı uzun gözü pörtlektir, ormanda yaşar, kudurmuş it gibi ürer, tükürür, insanları gıdıklayarak öldürür, atlara binerek onları çatlatana kadar koşturabilir. Bu özellikler arşurilerin halk anlatılarındaki özellikleriyle örtüşmektedir.

Sirotkin, Aşurinin şair tarafından manzumenin kahramanı Hivetir'-den çok daha ayrıntılı olarak verildiğini söyler. Bunun sebebi de ona göre insanların halk inançlarında yaşayan bu varlığın gerçek olmadığını okuyuculara göstermektir. Ancak arşurinin halk anlatılarına uygun bir şekilde dış görünüşünün yansıtıldığını Sirotkin de kabul eder. Burada o, halk anlatılarından farklı olarak mistik değerinden uzak ve mümkün olduğunca oyunlaştırıp alay ederek arşurinin manzumeye aktarıldığını belirtir.²²

3. Arşurilerin yaşadığı yerler: Arşurilerin yaşadıkları yer ormanlar, ıssız yerler ve uçurumlar olduğu düşünülmektedir. Bunlar arasında arşurilerin insanlarla en çok karşılaştıkları yerler halk anlatılarında ormanlar olarak gösterilmektedir. Fedorov'un manzumesinde de arşurilerin yaşam yeri ormanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Manzumenin kahramanının yaptığı yolculukta arşurilerin yaşam bölgeleri ile bağlantılı olduğu düşünülebilecek yerler zikredilmektedir. Güneşin batışının ardından ki arşuriler insanlara genel olarak geceleri görünürler, heybesine ekmeğini koyup atını eğerleyen kahraman "orman"a kuru dal toplamaya

²¹ Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapşem, s. 112-113.

²² M. Sirotkin, a.g.e., s. 84.

gider. Zaman “*güneş batınca*” ve mekân “*orman*” bakımından değerlendirildiğinde ve bu bilgiler aşağıdaki dizelerle birlikte ele alındığında arşurilerin bulunduğu mekâna doğru bir yolculuğun başladığı masalsi bir üslupla aktarıldığı görülür:

Şurkunnepe şul usal:	İlkbaharda yol kötü:
Sullahayra sulın pur,	Sol tarafta uçurum,
Siltüm yençe şırma pur.	Sağ tarafta ırmak var.
Hura utpa iksimîr	Kara atla ikimiz
Şırma hırne şitrîmîr.	Irmak kıyısına vardık.
Tivar-varri tiv-ayıkki	Dar ağzı dağ yamacı
İk ayıkki te tiv-ayıkki.	İki yanı da dağ yamacı.
İştâ pur-şi sivekki?	Nerede ki inişi?
Yîp çikse te kuş kurmast	İğne batsa göz görmez. ²³

Yanına varılan uçurumun sağ yanındaki ırmak aslında arşurilerin dünyası ile insanların dünyasını birbirinden ayıran bir sınır olarak kabul edilmektedir. Arşurilerin sulardan korktuğu dikkate alındığında bu durumu normal karşılamak gerekmektedir. Kahraman artık arşurilerin mekânına yaklaşmaktadır. Zaman ve mekân arşurilerle karşılaşmak için oldukça uygundur. Manzumenin devamındaki dizelerde söylendiği üzere gün batısı kızıla dönmekte, güzel hava bozulmakta, kara bulutlar dolaşmakta, mezarlığa ve hiyamata doğru gidilmektedir, kara orman dalgalanmaya başlar, kara at da çevresinde bir rahatsızlık hissederek huysuzlanmaya başlamaktadır.

Arşurilerin mekânı olarak “*değirmen*”ler de dikkat çeker. Manzumenin bu bölümünde onun bazı özelliklerine de değinilmektedir. Değirmen, Çuvaş halk kültüründe Şeytanın yaşadığı yer olarak karşımıza çıkar. Değirmen ve köpek manzumede kötü ruhları temsil etmektedir. Ancak arşuri burayı geçip köye yaklaşmamaktadır. Bu, onun mekânının sınırlarını da göstermektedir.²⁴

İnsanların dünyasıyla arşurilerin dünyası arasında ırmak üzerine kurulmuş olan değirmen adeta sınır oluşturmaktadır. Esir, asker, kadın, koyun, köpek yavrusu onun girdiği şekiller olarak karşımıza çıkar. “*Arşuri*”nin farklı şekillerde insanın karşısına çıktığına inanılmaktadır. Manzumede bu dönüşümler yanında onlar tavşan, tahıl yığını, ışık saçan ateş gibi girilebilecek bütün suretlere girerek ormanda insanı arkasından kovalamaktadır. Bunlar arşurilerin yapabildikleri şeylerdir:

Arman patne Şitsessîn	Değirmen yanına gelince
Tarkîn yulçı arŞuri.	Esir oldu arşuri.
Tarîn vara Şitsessîn	Derin yere gelince

²³ *Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapşem*, s. 112.

²⁴ V. Rodionov, *a.g.e.*, s. 350.

Tarkîn saltak pulçı kayrı.	Esir asker oluverdi.
Visner hirne Şitsessîn	Visner kırına gelince
Vilnî karçık pulçı vırtrı,	Ölü kadın olup yattı,
Şurma Şula Şitsessîn	Yarı yola gelince
Şurhi surih pulçı kayrı.	Bahar koyunu oldu.
Hayhi-mayhi Arşuri	Bahsedilen bu arşuri
Kayran kaya yulçı te,	Sonra geride kaldı da,
Ançık Şuri pulçı te,	Köpek yavrusu oldu,
Arman patne Şitsessîn	Değirmen yanına gelince
Arman ayne kırh kayrı.	Değirmen altına giriverdi. ²⁵

Değirmenler ve özellikle de değirmen altları Çuvaşlar arasında kötü varlıkların yaşadıkları yerler olarak da geçmektedir. Bu anlamda Fedorov, arşurilerin mekânını neredeyse eksiksiz bir şekilde manzumesine yerleştirmiştir.

Arşurilerin mekânı yukarıdaki tespitlerden de görüleceği üzere halk anlatılardaki verilerle uyumaktadır. Fedorov manzumesinde mekânı halk anlatılarına uygun bir şekilde işleyerek manzumesini kaleme almıştır.

4. İnsanlar ve arşurilerin ilişkileri: Arşuriler insanların karşısına farklı şekillere girerek çıkabilmektedir. Koyun, tavşan, tahıl yığını, ışık saçan ateş gibi girilebilecek bütün suretlere girerek ormanda insanı arkasından kovalamaktadır. Böyle durumlarda ona yaklaşmak mümkün değildir; çünkü o anda kaybolmaktadır, onunla birlikte ormanda ıslık başlamakta, tıktırtı, çıtırtı, insanî olmayan korkunç sesler işitilmektedir. Bunu duyduktan sonra at sadece başını çevirebilir onu tutmak mümkün değildir, korkup dört nala gider. Bazen arşuri erkek ya da kadın şeklinde ortaya çıkar ve ormanda yolcuya yaklaşarak onu gıdıklamaya başlar.²⁶

Fedorov manzumesinin sonunda arşurinin nasıl oluştuğunu açıkladıktan sonra onun insanları nasıl korkuttuğu hakkında çok az bilgi vermektedir. Köyden çıkıp, ırmağı geçtikten sonra o zaman hareketlenir, arşurilerin özelliklerine uygun olarak güçlü bir şekilde bağırır, bu bağırma yeri titretmektedir. Bu şekilde halkı korkutmaktadır.

Entri kantri yim kantri,	Entri'nin ipi pantolon ipi
Puşit çilli, hup tatikki.	Sandalı ise ağaç kabuğu.
Yalan yaltan tuhsassîn.	Her zaman köyden çıkınca
Şırma urlı kaşsassîn,	Irmak üzerinden geçince,
Taphir-taphir tapranat;	Zaman zaman kımıldar;
Şini uyıha kırsessîn.	Yeni kıra girince
Şir çitretse kişkirat,	Yer titretip bağırır,

²⁵ *Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapışem*, s. 113-114.

²⁶ Gy. Mészáros, *a.g.e.*, s. 52.

Hura halîha hîratat.

Kara halkı korkutur.²⁷

Arşurilerin ormanda yakaladıkları insanları gıdıklayarak öldürdüğü ve onların insanların atlarını koşup bu atı çatlatana kadar koşturdukları da anlatmalarda yaygın olarak geçer. Aynı zamanda arşurilerin zaman zaman yakalandığı ve insanlar tarafından yakılarak cezalandırıldıkları da anlatmalarda dile getirilmektedir. Burada dikkati çeken bir başka husus da arşurilerin yanarken ettiği bedduaların gerçekleşmesidir. Arşurilerin insanların atlarını geceleri ahırlarından alıp sabaha kadar koşturdukları konusunda da çok sayıda anlatma mevcuttur. İnsanlar atlarının gece onun tarafından kaçırıldığını sabahları terlemiş halde gördükleri atlarından anlamaktadırlar. Arşurilerin yaşadığı yeri, insanlara karşı davranışı, yakalanışı, cezalandırılışı konularını bir arada işleyen anlatma güzel bir örnektir:²⁸

Arşuri ile ilgili anlatmaların tamamında onların yaşadığı yerler ormanlar olarak gösterilmektedir. Ormanların olmadığı yerlerde arşuriler yaşayamazlar: İleride manzumede de görüleceği üzere özellikle ırmaklar insanların dünyası ile arşurilerin dünyası arasında bir sınır gibi görülmektedir. Bazı anlatmalarda köylerin etrafında ormanların olmayışı sebebiyle arşurilerin de görünmediği ifade edilmektedir.²⁹

5. Arşurilerden kurtulma yolları: Arşuriler insanlar için çok tehlikeli varlıklar olarak tasavvur edilse de onlardan kurtulmanın da çeşitli yolları vardır. Bunlar arasında en çok karşımıza çıkan “su” vasıtasıyla onlardan kurtulmadır. Halk inanışlarına göre onlar sudan çok korkarlar. Onların yaşadığı ormanlar kenarındaki akarsular insanların dünyasıyla bir sınır işlevi görmektedir. Bu nedenle de eğer arşuri bir insanı kovalıyorsa

²⁷ *Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapşem*, s. 114.

²⁸ “Ormanda eskiden upıtlar yaşamış. Onlar insanları turup gıdıklayarak öldürüp. Dişlerini çıkarıp yemiş. Sonra sürüdeki atlara binip atlanarak gide gide halsiz bırakmış. Yükyellerin atına böyle bir Upit musallat olmuş ve atların yemesine hiç müsaade etmemiş her zaman sürüdeki atlara binerek onları halsiz bırakana kadar onları koşturmuş. Yükyeller ne yapacaklarını bilememişler, Upit’i hiçbir şekilde tutamamışlar. Bir gün sürüdeki atların hepsine de katranlanmışlar. At üstünden inmek ister ancak inemez. Öndeki ayakları arkası yapışmış. Bu Upit: “El kurtulur da arka kurtulmaz, arka kurtulur da el kurtulmaz!” diyerek ıslık çalmaya başlar. At korkarak aklını kaybetmiş gibi köye doğru koşar. Upit böyle atlı bir şekilde köye girer. Yükyeller Upit’i tutup boş bir çatıya kapatmışlar. İnsanların hepsi Upit’i görmek için çatının yanına koşmuşlar. Burada Kurakka İvan da varmış. Upit görür görmez: “İvan, yırtılmaz gömlek giyen!” diye bağırmış. (Eskiden Çuvaşlar yeni gömleği giymeden önce ters çevirip dikmiş yerlerini tırmalamışlar.) Daha sonra çatıyı ateşe verip Upit’i yakmışlar. Upit: “Yükyel yansın, Puhtel toplansın!” diye ağlamış. Bundan sonra Yükyel yedi defa yedi defa toplanmış.” S. Sidorova, a.g.e., s. 278. Çuvaş Devlet Gumaniter Bilimler Enstitüsü, *Bilim Arşivi*, I, 247.

²⁹ “Atalarını andıkları gece dede ile benim dedem atını koşup Şarık ırmağına orman ortasına gider. Şimdi bunlar ağaç kesiyorlar ve iki at arabası yaparlar. Bizim atlar homurdanmaya başlarlar. Dede de benim dedem de hiç bir şey söylemiyoruz der. Ormanda arşuriler güçlü bir şekilde bağırma, seslenmeye başlamışlar. Bunlar at arabalarını bağlarlar ve dedem önden gider, dede ise onun arkasından. Şimdi Surm’a varırlar. Dedem dedeye şöyle söyler: “Vaşli korktun mu? Arşuriler ormanda nasıl bağırıyorlar. Bağırarak Kuns göletine kadar varıp döndüler.” E.S. Sidorova, a.g.e., s. 286-287. 1984 yılında Çuvaş Cumhuriyeti’nin Kanaş ilçesinin Entri köyünde A. Vasilyev’den V. Vasilyev derlemiştir. Çuvaş Devlet Gumaniter Bilimler Enstitüsü, *Bilim Arşivi*, 12 Yış. Kin. 6274 inv., 61. Defter.

akarsu üzerinden geçilmesi durumunda arşuri onu yakalayamayacaktır. Çünkü onlar su üzerinden geçemezler. Bununla ilgili olarak da çok sayıda anlatma Çuvaşlar arasından derlenmiştir.³⁰

Manzumede, arşuriden kurtulma olarak değerlendirebileceğimiz bölüm arşurinin değirmenin altına girmesinde sonra Hivetir'in burayı geçmesiyle ilgili bölümdür. Hivetir değirmenin olduğu yeri geçtikten sonra her şey normale dönmeye başlar. Çünkü bu yerler ırmaklar, değirmenler arşurilerin gelebilecekleri son noktalar. Bundan sonra onların dünyasının sınırları sona eser. Buna benzer halk anlatmaları da oldukça fazladır. Sizi kovalayan arşuri eğer bir suyun karşı tarafına geçerseniz sizi kovalayamayacaktır. Çünkü onlar sudan korkarlar ve onun karşı tarafına geçemezler. Hivetir'in de bu sınırı aşmasından sonra her şeyin normale döndüğü bölümler manzumeye şu şekilde yansımıştır:

Lapka lapka yur Şivat,	Lapa lapa kar yağıyor,
Mulkaç siket, yır tivat.	Tavşan seker izi yapar.
Hura laşa an hartlat:	Kara hat homordanır:
Epir İnti İksimır	Biz şimdi ikimiz
İtelmesren irtrimır,	İtelmesten geçtik,
Çiper uya tuhrimır;	Güzel kıra çıktık;
Şul çiperek pulmin te,	Yol daha iyi olunca,
Çun şiklenmi pulçı İnti.	Can korkmuyor şimdi. ³¹

Suyun dışında da aşuriden kurtulma yolları mevcuttur. Hatta "*İnsanlar ve Arşurilerin İlişkileri*" adlı bir önceki kısımda bahsettiğimiz gibi onları yakalayıp öldürmek de mümkündür. Onun geceleri binip çatlatana, terletene kadar koşturduğu atları katranlayarak onları ele geçirme ve yakarak öldürme hakkında çok sayıda anlatma mevcuttur.

Arşurilerden kurtulma yolları arasında anlatmada daha dar kapsamlı yöntemlerden de bahsedilmektedir. Bunlar su üzerinden geçerek kurtulma ile karşılaştırıldığında daha seyrek bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlatmalardan birinde Çuvaş adının nereden geldiği ile ilgili de bir açıklama mevcuttur. İnsanların sürülerindeki hayvanları yiyen arşuri yine bir gün bir çobanın yanına varır ve onu rahatsız etmeye başlar ancak çoban ondan korkmaz. Çoban elindeki kamçıyla arşuriye vurur. Canı yanan geriye bakmadan kaçır. Burada kamçı vurulduğunda çıkan "çw-

³⁰ Aşmarin, s. 309, 1928. "*Bizim köyde bir Kırtta adlı bir kişi değirmenden dönüyormuş. Yol- da, "Hih hih hik!" diye bağırdığını duymuş. Gece, karanlık. Bu kendisine karşı karısının geldiğini düşünmüş. Daha sonra kendisi de bağırmış. Sonra ses kendine doğru yaklaşınca onun Arşuri olmasından şüphelenmiş. -Suya doğru suya doğru! diye bağırmış. Kendisi ise suyun ters yönüne doğru gitmiş. Kendin suya doğru gidiyor isen "Suyun tersine demek lazım."*" E.S. Sidorova, a.g.e., s. 303. Metin 1939 yılında Çuvaş Cumhuriyeti'nin Şımrş ilçesinin Pıçırılı Paşyel köyünden İ.D. Nikitin-Yurkki derlenmiştir. Çuvaş Devlet Gumaniter Bilimler Enstitüsü, I, 383, s. 137.

³¹ *Skazki i Predaniya Çuvaş, Çuvaş Hallapşem*, s. 114.

vaş” diye sesi arşurinin aklında kalır. Bu nedenle de çobanların yanına geldiğinde “çı-vaş var mı?” diye önce sorar. Eğer çoban var derse arşuri oradan hemen kaçır. Buna benzer bir diğer anlatmada da kamçının “çw-vaş çwvaş” diye çıkan sesinden dolayı o bölgede yaşayan insanlara Çuvaş adının verildiği belirtilmektedir.³²

Arşuriler aynı zamanda aydınlıktan, tuzdan da korkmaktadır. İnsan elindeki feneri ona doğru tutarsa arşuri kaçır. Anlatmaların geneli dikkate alındığında arşurilerin özellikle hava karardıktan sonra insanları rahatsız ettiği, ahırlara gidip atlara bindiği görülmektedir. Arşuri aynı zamanda tuzdan da çok korkmaktadır. Bununla ilgili bir anlatmada ormanda ateş yakan iki arkadaş ateş üzerine kemiğe tuz serperler. Kemiğin çıtırdamaya başlamasıyla bu kemik ormana doğru bağırarak kaçmaya başlar. Bu, arşurinin kendisidir. Köpeklerin yardımıyla ya da küçük kurnazlıklarla da arşuriden kurtulmak mümkündür.³³

Fedorov, manzumesine arşurilerden uzaklaşmanın en yaygın yolu olan bir akarsu üzerinden geçme şeklini de eklemiştir. Bu durum da yine diğer başlıklarda ele aldığımız konularda da Fedorov’un bilinçli bir şekilde halk inanışlarının en yaygın olanlarını manzumesine soktuğunun bir göstergesidir.

Sonuç

Görüldüğü üzere, 19. yüzyıl Avrupa’sında milli edebiyatların oluşumunda etkin bir rol oynayan folklor aynı dönemde Çuvaşlar arasında da benzer bir rolü üstlenmiştir. Çuvaş yazılı edebiyatının temelleri folklor malzemeleri üzerine atılmıştır. Ancak burada Çuvaşlar arasındaki sürecin Avrupa’dakinden biraz farklı bir şekilde geliştiğini de belirtmek gerekir. Çuvaşlarda önceden var olan yazılı edebiyatın millileştirilmesinden ziyade ilk defa bir yazılı edebiyatın teşekkülü söz konusudur. Fedorov’un da aralarında bulunduğu o dönemin Çuvaş aydınları Çuvaş folklorundan faydalanarak Çuvaş yazılı edebiyatının ilk örneklerini vermişlerdir. Bu nedenle Çuvaşların önünde bu edebiyatı oluşturmak için Çuvaş folklorudur. Bunun yanında folklor malzemelerini kullanarak eserler veren Rus yazarlarının ve şairlerinin de tercümeler yoluyla Çuvaş şairlerini etkilediği de bir gerçektir. 1908’de yayınlanan ilk antolojide yer alan Fedorov’un manzumesi, bu anlamda Çuvaş edebiyatı için bir dönüm noktası sayılabilecek eserlerden biridir.

Fedorov, Çuvaş yazılı edebiyatının kuruluş döneminin diğer sanatçıları gibi eserinde konu, şekil, üslup, kahramanlar gibi yönlerden Çuvaş folklorunun imkânlarından azami ölçüde faydalanmıştır. Tıpkı hemen hemen aynı dönemlerde Tatar şairi G. Tukay’ın şürelisi gibi halk inanç-

³² E.S. Sidorova, *a.g.e.*, s. 288-289.

³³ E.S. Sidorova, *a.g.e.*, s. 291, 307.

larının önemli bir kahramanını eserine konu ederek onu ölümsüzleştirmiştir. Halk inanışlarının zamanla ortadan kaybolduğu düşünüldüğünde arşuri ile ilgili anlatmaların sadece folklor arşivlerinde folklorcuların ilgisini bekleyen malzemeler olmaktan kurtarmıştır da diyebiliriz.

Fedorov, Çuvaş halk anlatılarında zengin bir şekilde bütün özellikleriyle tasvir edilen arşuriyi eserinde yazılı Çuvaş edebiyatının başlangıç dönemi eserlerinden biri olmasına rağmen büyük bir ustalıkla yerleştirmiştir. Elbette halk anlatılarındaki arşuriyi bütün ayrıntılarıyla esere yerleştirmek mümkün değildir ve şairin amacı da zaten bu değildir. Fedorov, manzumede arşuri ile ilgili verdiği örneklerde dikkat çeken bir nokta eserin kaleme alınışından neredeyse 100 yıl sonra kaleme alınmış bilimsel kitaplarda arşuri ile ilgili verilen bilgilerin en dikkat çekicilerine, halk arasında en yaygın olanlarına yer vermiş olmasıdır. O dönemde bu halk anlatılarının birçoğu henüz derlenip yayımlanmamış olsa da bu durum şairin arşuriler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olduğunun bir işaretidir. Genel anlamda Çuvaşlar da geleneksel dinî inanışlarından henüz kopmuş değillerdir. Bu anlamda o dönem için arşuri anlatmalarının okunarak değil dinlenilerek öğrenildiğini söylemek mümkündür.

Fedorov, arşuri hakkında halk arasındaki en yaygın inançlarını konu, şekil, üslup özellikleri bakımından döneminin edebî geleneklerine uygun bir şekilde okuyuculara sunmuştur. Bu anlamda halk edebiyatı eserlerinin 19. yüzyılda yaygın olan nazma çekme çabalarından biri olarak da görülebilir.

Kaynaklar

Arik, Durmuş, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.

Aşmarin, N.İ., *Çuvaş Simahisen Kñeki-Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, C. 1, Kazan, 1928.

Bayram, Bülent, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010.

Bayram, Bülent, "Konstantin İvanov'un 'Narspi' Manzumesinde Geleneksel Çuvaş İnançları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 63-84, 2011.

Galimjan, Gıylmanov, *Tatar Miñları İyeler, İşanular, İrimnar, Fallar, İm-Tomnar, Sinamuşlar, Yolalar*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996.

Kratkaya Çuvaşskaya Entsiklopediya (Kısa Çuvaş Ansiklopedisi), ÇKİ, Çeboksarı, 2001.

Magnitskiy, V., *Materialı k Obyasneniyu Staroy Çuvaşskoy Veri (Eski Çuvaş Dininin Açıklanması İçin Malzemeler)*, Kazan, 1881.

Mészáros, Gyula, *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei (Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları)*, Budapest, 1909.

- Rodionov, Vitaliy, *Çıvaş Literatürü XVIII-XIX İmırsem*, ÇKI, Şupaşkar, 2006.
- Salmin, A.K., *Sistema Religii Çuvaşey*, Nauka, Sankt-Peterburg, 2007.
- Sidorova, E.S., *Çıvaş Halih Pultarulihi, Mifsem, Legendısem, Halapsem*, Çeboksarı, 2004.
- Sirotkin, M., *Oçerki Dorevoluytsionniy Çuvaşskoy Literatürü*, ÇKI, Çeboksarı, 1967.
- Skazki i Predaniya Çuvaş, Çıvaş Hallapısem*, Simbirsk, 1908.
- Yılmaz, Emine, *Narspi*, TDK Yayınları, Ankara, 2006.
- Yıldırım, Dursun, "Çuvaşlı Şâir İvanov ve 'Narspi'si", *Türk Kültürü*, XIX, S. 220, s. 331-335, 1982.
- Yıldırım, Dursun, "Çuvaşlı Şâir İvanov ve 'Narspi'si", *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, s. 259-263, 1998.
- Yılmaz, Emine, *Narspi Çuvaşça Bir Aşa Öyküsü*, TDK Yayınları, Ankara, 2006.
- Yılmaz, Metin-Yuhma Mişşi, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Çuvaş Edebiyatı*, C. 26, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Zahemszky, László, "Folklore in Early Chuvash Poetry", (*İlk Dönem Çuvaş Şiirinde Folklor*), Neohelicon-Acta Comporationis Litterarum Universarum, 6/1: 269-191, 1968.